

Драматична сторінка історії чекістського підпілля в Києві (1941—1942 рр.)

Серед численних документів про Велику Вітчизняну війну, що зберігаються в Архіві ЦК КПУ, увагу дослідника, як і широких кіл читачів, не може не привернути стенограма бесіди в Українському штабі партизанського руху (УШПР) у травні 1943 р. з М. І. Груздовою — однією з активних учасниць київської підпільної групи держбезпеки на чолі з І. Д. Кудрею («Кондратюком»). Її «по гарячих слідах», безпосередня, невимушена розповідь про життя та антифашистську боротьбу у Києві часів німецької окупації є досить цікавим документальним джерелом для з'ясування ряду історичних обставин і водночас характеризує людей, їхні взаємини, побут тих часів, методи підпільної роботи.

Не можна не помітити, що бачення М. І. Груздовою різних обставин та осіб дещо, а інколи навіть значно, відрізняється від офіційної точки зору, викладеної у довідці КДБ УРСР про діяльність групи на чолі з І. Д. Кудрею («Киевщина в годы Великой Отечественной войны. 1941—1945. — Сб. документов. — Киев, 1963. — С. 215—227»). Наприклад, це стосується оцінки одного з помічників Кудрі Д. Соболева, у якій не можна не помітити ознак особистої антипатії М. І. Груздової. Своє тлумачення дає вона й особі І. Кучеренка, колишнього першого секретаря київських обкому і міськкому ЛКСМУ, якого звинуватили у зраді підпільників та співробітництві з гестапо.

Незважаючи на певні неточності, що залишаються у хоча і правленій стенограмі бесіди з М. І. Груздовою, її розповідь, сподіваємося, буде цікавою нашим читачам.

М. В. Коваль

Стенограма *

бесіди з Груздовою М. І. в УШПР

6 травня 1943 р.

Я, Марія Іллінічна Груздова, була залишена в Києві Наркоматом внутрішніх справ України в групі Кудрі Івана Даниловича, у якій я була весь час до його арешту.

В 1938 р. я закінчила Київський держуніверситет і працювала в органах, а також у 1939 і 1940 рр. викладала як лектор на курсах ЦК КП(б)У на спецфакультеті. Весь час я жила у Києві. Мій чоловік знаходився на фронті, доля його мені невідома. До війни він працював начальником учбових закладів Наркомату торгівлі України.

У мене є син і мати, про долю яких я також не знаю. Справа в тому, що я не мала наміру залишатися у Києві, і коли мені запропонували залишитися, то я не була проти, хоча мене турбувала доля матері й сина, які перебували в Ставищанському районі. Коли трапилася історія з Кудрею, я їх негайно відправила на село, та завдяки «хорошим людям» і там дізналися про мене, і мені стало відомо, що за мною до матері приїжджали два рази. Ось чому я вважаю, що на 99 процентів їх нема серед живих і лише один процент за те, що вони живі. Мати моя колгоспниця, весь час жила в селі і тільки взимку приїжджала до мене в місто. Є у мене ще брат, але він з нами ніколи не жив. Зараз він десь на фронті, про нього я також нічого не знаю.

Говорячи про свою автобіографію, я хочу додати, що мій перший чоловік був репресований у 1936 році, про нього я нічого не знаю.

* Друкується за правленою стенограмою, що зберігається в Архіві ЦК КПУ, ф. 1, оп. 22, спр. 14, арк. 12.

Я хочу розповісти про пройдений мною за час війни шлях. Коли почалася війна, буквально в перші дні мені сказали, щоб я нікуди не від'їжджала, оскільки мене хочуть залишити у Києві на підпільній роботі. Яке завдання мені збиралися дати, я не знала.

Через деякий час я дізналася, що залишаюся з т. Кудрею Іваном Даниловичем¹. Коли мене готували до завдання, то я нічого не знала про групу, яку залишали разом з т. Кудрею.

На мене покладалося завдання — бути «дружиною» т. Кудрі і будь-яким чином проникнути в середовище окупантів, використавши своїх знайомих, і втягнути туди т. Кудрю для того, щоб замаскувати його, а також вести вивчення людей, які залишилися у Києві при вступі німців.

Насамперед я розповім про організацію, а потім про становище у Києві і нарешті — для чого я прибула сюди.

В перші дні приходу німців у Київ ми зіткнулися з одним досить важким для нас фактом. Ми були залишені на квартирі, де я жила, а я жила в будинку на Інститутській вулиці № 16^{1а}. Не знаю, як вишло, але будинок був замінований. Всі продукти, документи, зброя, бланки паспортів і т. д. загинули, оскільки ми просто не в силах були все це винести. Чому? Тому, що німці вигнали з будинку до останнього чоловіка, оточили весь район і добу нікого не підпускали до будинку. Німці також в будинок не заходили, оскільки вони мали точні дані, що дім заміновано. Німцям, звичайно, нічого не дісталось, бо все те, що було в будинку, — загинуло. Якби німцям хоча що-небудь дісталось з того, що ми залишали на квартирі, то ми постраждали б у перші ж дні приходу у Київ німців.

Ця обставина, тобто загибель всього того, що було залишено у мене на квартирі, внесло велику дезорганізацію в нашу роботу з перших же днів. Будинок злетів у повітря. Ми зайнялися підшукуванням нової квартири.

На третій же день приходу в Київ німців Кудря зустрів на вулиці одну людину зі Львова на ім'я Степан². Коли нашими військами була визволена Західна Україна, то цей Степан був заарештований як націоналіст. Він просидів рік у Москві. Потім перейшов на наш бік і почав працювати на нашу користь. За характеристикою Кудрі, Степан був великою фігурою. Я була з Кудрею, коли ми зустріли Степана. Кудря, побачивши Степана з гестапівською пов'язкою, буквально змінився на обличчі, я одразу зрозуміла, що відбулося щось приголомшливе. Степан запитав: «Це Ваша дружина?». Кудря відповів: «Так, моя дружина». «Вас залишили в Києві?», — запитав Степан. Мені було зрозуміло, наскільки такі запитання неприємні Кудрі. Іван Данилович мені сказав: «Ти йди додому, а я ще залишусь». Повернувшись додому, я страшенно нервувала, оскільки Івана Даниловича не було приблизно півтори години. Потім він повернувся і почав розповідати про цього Степана, заявивши: «Або ми погоримо, або ж Степан виявиться чесним чоловіком». Степан пригадав Кудрі навіть те, як він його допитував. Справа в тому, що Кудря вів слідство у справі Степана. Степан йому сказав: «Я Вас можу зараз видати, але я цього не зроблю і не збираюся робити. У німців я працюю, але не на користь їх, а на користь нашої справи». Кудря ці слова не прийняв за чисту монету. Що мене вразило? Степан був погано одягнений, причому одразу ж він запропонував Кудрі гроші.

¹ І. Д. Кудря, ст. лейтенант держбезпеки, народився в с. Салькові (нині с. Пропів) Бориспільського р-ну Київської обл. у 1914 р. З 1934 р. працював в органах НКВС УРСР та прикордонних військах.

^{1а} Так званий «будинок Гінзбурга».

² У повідомленні І. Д. Кудрі в НКВС УРСР про роботу в Києві цю людину названо «Тарасом Семеновичем».

Ми зустріли Степана недалеко від своєї квартири, і оскільки він бачив, де ми живемо, то Кудря змушений був запросити його до себе. Степан до нас не прийшов. Через деякий час Кудря знову його зустрів і він дав йому дуже важливі й цінні дані по лінії гестапо і сказав, що він буде продовжувати мати з ним зв'язок, буде дуже обережно і по-слідовно збирати матеріали та інформувати його.

Працював Степан перекладачем у шефа польового гестапо. Іван Данилович двічі посилав мене до нього: раз не застала, а іншим разом зв'язалася з ним. Особисто я бачила його два рази. Другий раз, коли я приходила до нього, передала йому записку від Кудрі. Він прочитав записку і призначив явку. Кудря був на цій явці. І в мене, і в Кудрі залишилася така думка, що Степан дійсно чесна людина. Про це говорить хоча б той факт, що він не зрадив ні мене, ні Кудрю, тоді як я особисто його два рази бачила, а Кудря більше двох разів. По своїй службі Степан весь час повинен був просуватися з фронтом. Ми одержали відомості, що він переїхав у Харків, і з тих пір ми втратили з ним будь-який зв'язок.

Переселившись на нову квартиру, ми почали потроху влаштовуватися. Спочатку я на роботу не поступала, оскільки в цьому не було необхідності. Кудря також на роботу не поступав, оскільки німці поки що своїми наказами не примушували реєструватися на біржі і т. д. Кудря організовував роботу по своїй лінії.

Які завдання були поставлені перед т. Кудрею, коли його залишали в Києві для підпільної роботи? Кудря не міг мене посвячувати абсолютно у все, але про дещо я знала. Ми брали активну участь у друкуванні листівок і розповсюдженні їх. У Кудрі була група людей, частину людей з цієї групи я знала, а деяких я і на сьогоднішній день не знаю. Не знала і не знаю я цих людей тому, що не було жодної необхідності, щоб мені з ними зв'язуватися.

Пройшло кілька місяців. Кудря познайомився з дуже цікавою людиною на прізвище Чорний³, який раніше працював чи в міліції, чи в прокуратурі. Коли прийшли німці, Чорний почав працювати в поліції слідчим. Через сестру жінки Чорного — Валентину, яка друкувала нам на машинці листівки, Кудря зв'язався з Чорним і той почав працювати на нас, аж до такого, що передавав нам зброю.

Але трапилася знову неприємна історія. У Києві був залишений з львівських робітників дехто Великий чи «Большой»⁴ (точно прізвища не пам'ятаю), який до війни працював у обласному відділі НКВС. Він випадково зустрів Кудрю та оголосив себе залишеним у Києві для підпільної роботи. Цей Великий знав, що якщо Кудря у Києві, то, значить, він також залишений для підпільної роботи. Тривалий час Кудря підтримував з ним зв'язок, але ось в один з прекрасних днів він зник приблизно на місяць. Якраз у цей час я з Кудрею поїхала в район, щоб дізнатися про становище Київської області і, повернувшись з району, Кудря зустрів Великого, причому зустрів його зовсім іншою людиною. Великий був дуже задоволений зустріччю і на поставлене запитання — чому він не з'являвся на явки, які були призначені, — відповів, що сидів місяць у гестапо. Гестапо його визволило, але він дуже боїться і тому будь-яку роботу припинив. Нині, за його словами, він нічим не займається, оскільки боїться, що якщо він потрапить вдруге в гестапо, то йому буде загрожувати розстріл. У Кудрі це викликало велику підозру.

Коли Кудря мені розповів про це і коли була призначена повторна явка, то я пішла на цю явку разом з Кудрею. Кудря йшов попереду, я — за ним. Явка була призначена на Хрещатику в погрібці. Коли Кудря зайшов у погрібець, він побачив там чоловіка та жінку, які, по-

³ Ф. Я. Чорний до війни був співробітником міліції у м. Києві.

⁴ В. І. Великий, він же С. В. Заремба і «Стасюк».

бачивши Кудрю, зацікавилися ним. Я залишалася на вулиці. Кудря вийшов і сказав мені, щоб я стежила за цією парою. Я весь час спостерігала за ними і мені вдалося навіть почути, як чоловік сказав жінці: «Йди за ним». Я зрозуміла, що мова йде про Кудрю. Мені стало цілком зрозуміло, що за Кудрею встановлено стеження.

Кудря вийшов з погрібка і пішов у напрямку до Бессарабки. Жінка, мало не збивши мене з ніг, побігла за ним, причому весь час ховалася за кіосками, щоб не видати себе. Коли ми прийшли на Бессарабку, Кудря зайшов за рундуки, я скористалася цим і шепнула йому: «За тобою йдуть». Цей випадок цілком ясно сказав нам, що Великий став на шлях зради, оскільки не було сумніву, що це стеження було організоване за його допомогою.

Коли через деякий час Кудря вдруге зустрів, знову-таки випадково, Стасика Великого, то він прямо поставив запитання: «Чому ти не вийшов на явку?». Великий відповів: «Я боявся і послав до тебе радиста, який тебе цікавив». Кудря з ним довго розмовляв і, нарешті, вони розійшлися. Між іншим Кудря йому висловив свою думку з приводу того, що він (Великий) став на шлях зради. Його, очевидно, це дуже схвилювало. Кудря йому сказав: «Якщо ти мене і видаси гестапо, то однак група людей тебе знає і тобі від них не сховатися».

Пройшло тижнів зо два, треба було влаштуватися на роботу, тому що по Києву були видані жакливі накази, поки щодо чоловіків, що всі повинні працювати і т. д., в іншому разі ті, хто не працює, будуть вважатися саботажниками. Переді мною стояло завдання, щоб я влаштувалася на таку роботу, яка б прикривала Кудрю. Ми вирішили, що мені треба знайти місце кербуда. Мені це було вигідно хоча б з тих міркувань, щоб я могла переселитися у той будинок, де я буду кербудом, і тоді Кудря міг би жити «як у бога за дверима».

Я використала всілякі зв'язки, які тільки у мене були в місті, та влаштувалася, причому влаштувалася досить вдало — кербудом на Кузнечній вулиці № 4/6. Це новий будинок Академії наук.

У цьому будинку я зустріла Стасика Великого, якого я ніколи не бачила, але знала його тільки за описом Кудрі. Я його побачила якраз тоді, коли приймала справи. Я залишила прийом справ і пішла, щоб простежити, де він живе. Вистежила його, і підтвердилося те, що ми передбачали. Я доповіла про це Кудрі. Для нас це був великий успіх, тому що ми дізналися, де знаходиться ворог, і могли вживати заходів.

Чому Великий був у цьому будинку? В цьому будинку жив слідчий гестапо Анатолій Русецький. Наскільки я пам'ятаю, я зустрічала його не раз в органах, але на якій він був роботі — не знаю. Цей Русецький виявився добрячою поганню. Він продався німцям з перших же днів їх приходу в Київ, причому, він увійшов до них у таке довір'я, що був єдиним чоловіком, який мав доступ до шефа гестапо.

Стасик Великий, за нашими даними (він це сам підтвердив), їздив три рази у Львів і зрадив там дуже багатьох людей. Він до війни працював у Львові і знав дуже багатьох наших людей, які були залишені там.

Русецький жив в одній квартирі з якимсь Смілянном, який також працював слідчим гестапо. Коли я почала працювати кербудом, я якось зустріла разом Русецького, Великого і Сміляна, які йшли, очевидно, в одній справі й зайшли у той дім, де знаходилися курси, на яких я до війни читала лекції.

Як тільки я почала працювати кербудом, переді мною було поставлене завдання — зв'язатися з Русецьким. Мені небезпека не загрожувала, оскільки Великий мене не знав, а я його знала і знала також іншу людину, яку Великий хотів рекомендувати як радиста.

Я увійшла в коло цих знайомств, тобто знайомств з Русецьким і Смілянном, причому тісно була зв'язана з однією жінкою — Афанасье-

вою, яка також була знайома з Русецьким і Смілянком. Чоловік Афанасєвої чесно і самовіддано захищає Батьківщину, а вона стала на шлях зради, зв'язавшись з Русецьким та Смілянком. Чим я можу це підтвердити? Особисто я була свідком такого випадку. Одного разу увечері я, залишившись для складання списку жителів, які мешкають у моєму будинку, звернула увагу на те, що Афанасєва без кінця стоїть біля воріт і на когось чекає. Я підходила до неї кілька разів і заставляла її кожного разу в одному і тому ж становищі. Третій раз я їй сказала: «Що побачення тут призначили?». Вона мені відповіла: «Ні, я просто так стою». Потім вона підійшла до мене і говорить: «Ви знаєте, я стежу за будинком, який навпроти нас знаходиться. Мені дали таке завдання. Вчора там трапилася якась історія, та деталей я не знаю». З розповіді з'ясувалося, що Русецький на Кузнечній вулиці побачив легкову машину, яку намагався затримати. Машина була німецькою, але в ній сиділи люди, які поширювали листівки. Їх було троє. Русецький зав'язав з ними бій, одного поранив, а двох забрав у поліцію, а з поліції їх доставив у гестапо. Афанасєвій доручили стежити за будинком, що знаходився навпроти нашого, оскільки в цей будинок заходили люди, які сиділи в машині. Треба було з'ясувати, в яку квартиру вони заходили. Цей випадок відкрив мені обличчя Афанасєвої.

Кербудом у будинок на Кузнечній я потрапила як дружина репресованого. Ніякого чоловіка у мене не було, але всі знали, що я нещаслива, така, яка зазнала страждань і залишилася у Києві всілякими правдами і неправдами. Повинна сказати, що я потрапила на роботу досить вдало, оскільки у цьому будинку виявився німецький штаб, який займався переправленням людей на нашу сторону, в основному в Москву. Цей штаб очолював майор Майер⁵, який у свій час у нас був зарештований. Він утік з таборів і з приходом німців прибув у Київ, де продовжував свою роботу.

Я одержала завдання від Івана Даниловича будь-якими шляхами затесатися у цей будинок. Не буду себе хвалити, ви зробите самі висновки, але повинна тільки сказати, що у цей будинок я «пролізла» і мені вдалося зробити дуже багато. Насамперед я дізналася про багатьох людей, навіть познайомилася з цими людьми — киянами, які були зв'язані з цим Майером. У Майера було кілька квартир по місту. Одна квартира була на вулиці Чудновського, інша — у моєму будинку і третя — ще десь. Цей Майер і на сьогодні проводить велику роботу по підготовці людей і переправленні їх на наш бік. Повинна сказати, що досить часто люди, яких посилають німці на нашу сторону, повертаються після виконання завдання знову до Києва. Декого з них я знала. В Києві у нас залишилися списки цих людей.

До цього Майера я ввійшла у велику довіру. Як це трапилося? Русецький запропонував якось включити одну кандидатуру до списків для вивезення на роботу до Німеччини. Мені сказали, цей товариш, якого Русецький запропонував «слати в Німеччину, був у минулому комуністом і працював в органах, але щоб замаскувати себе, він перейшов у наш будинок до якихось знайомих. Його тут виявили, і оскільки він вважався все ж підозрілою особою, бо про нього не було повних даних, то він підлягав вивезенню з Києва. Я попередила цю людину про небезпеку, яка їй загрожувала, і ця людина зникла з мого будинку. Звичайно, в цьому мене ніхто не запідозрив, оскільки я зробила це дуже акуратно. Проте Русецький прийшов до мене в канцелярію і при свідках почав мене страшенно лаяти, називаючи мене всілякими словами, говорячи, що я погано беру участь у «вербуванні» людей до Німеччини, що у мене в будинку багато таких людей, яких давно вже треба було направити в «рейх». Він мені сказав прямо, що поб'є мене і що тут буду я або він.

⁵ Він же Антон Іванович Мільчевський.

Звичайно, мені з Русецьким боротися було дуже важко, оскільки він займав солідне становище у німців, користувався великим авторитетом, у нього були перед німцями великі заслуги, адже він немало зрадив наших людей. Німці були в ньому зацікавлені. Звичайно, я з ним боротися не могла. Я після цієї сварки з Русецьким прийшла додому дуже схвильованою і поділилася своєю неприємністю з Іваном Даниловичем.

У мене з Майером були непогані взаємовідносини. По всьому було видно, що Майер готував мене до того, щоб послати у Москву. Не раз він мені ставив запитання і по всьому відчувалося, що він мене готує. Про все це я розповіла Кудрі і він був упевнений на всі сто процентів, що йде підготовка. Була навіть розмова про шестимісячні курси по підготовці агентів для переправлення на наш бік, які існували в Києві та Полтаві.

Я вирішила піти із скаргою на Русецького до Майєра. Звичайно, у мене не було стопроцентної впевненості в успіх, але я все ж гадала, що він вплине на Русецького, щоб той відстав від мене. Мені поталанило. Якраз у той час, коли я переписувала своєю рукою скаргу на Русецького, складену Іваном Даниловичем, у нашому будинку з'явилися листівки. Це були листівки не наші, бо я ніколи б не допустила, щоб у тому будинку, де я працюю, займалися розповсюдженням листівок. На ці листівки першим наскочив Русецький. Він прочитав зміст цих листівок і мовчки пішов до себе додому. Про це мені доповів двірник. І ось у Майєра склалося таке враження, що Русецький працює на користь Радянської влади. Майєр у мене запитав: «Як Ви думаєте, міг він це зробити? Яка Ваша думка щодо цього?». Я відповіла: «Звідки ж могли з'явитися листівки, якби Русецький їх не приніс. Я чергувала весь день, і нікого не було». Двірник мене підтримав.

І що ви думаєте? Коли я прийшла із скаргою до Майєра, розплакалася, розповіла, що мене переслідували, що мене за Радянської влади теж хотіли репресувати, то він поплескав мене по плечу і сказав: «Не бійтеся, Вас ніхто не скривдить». Я ж йому сказала, що мені важко боротися з Русецьким, бо він займає високе становище, а я звичайна нещасна жінка. Майєр мене заспокоїв: «Нічого, ми ще побачимо, хто винний. Ви дуже наївна жінка, ми з Вами будемо мати ще окрему бесіду, а щодо листівок, які знайшли у нашому будинку, я вживаю заходів, але якщо Вас викличуть у гестапо, то Ви розповісте докладно, як це трапилося, як вони були виявлені».

Пройшло два тижні, і Русецького посадили. Це для нас було великим торжеством. Були деякі думки, що Русецький — людина, залишена для підпільної роботи, але, так чи інакше, він стріляв у наших людей, зраджував їх, а такі люди нам не потрібні.

Коли усунули Русецького, я легко зітхнула і продовжувала свою роботу, повсякденно отримуючи інструктаж від Івана Даниловича. Товариші, зв'язані з нами, також вважали, що я зможу одержати завдання і піти в Москву, а це буде дуже добре для нас. По-перше, я піду з групою людей, а групи посилалися великі, і це мені дасть можливість частину людей «зняти» при вашій допомозі, а з частиною повернутися назад в Київ. На жаль, я такого завдання не одержала, оскільки дальші події зашкодили цьому.

Через деякий час в наш будинок переїхав один з органів поліції безпеки та СД, до якого належали винятково офіцери. Постало питання про те, щоб мене зняти з посади кербуду, це мене дуже схвилювало. У мене в управі була «велика рука». Я добре знала начальника райжитловідділу — Лютинського, який виявився явним німецьким агентом. Він мене дуже підтримав і я добилася того, що мене залишили кербудом. Взагалі ж, треба сказати, що німці на роботу кербудом прагнуть брати місцевих німців, так званих фольксдойчен, і охоче беруть чоловіків, оскільки до жінок вони ставляться дуже зневажливо.

Але оскільки я жінка репресованого, сама переслідувалася і оскільки Лютинський їздив спеціально з цього питання до штадт-комісара Києва Петерсена, то мене залишили кербудом.

Треба сказати, що поліцейські СД і багато гестапівців добре володіли російською мовою і багато з них говорить навіть без акценту. Штаб у тому будинку, де я працювала, залишився. Жителів виселили з двох флігелів, а в одному флігелі жителі залишилися. Що мені вдалося зробити? У нас була велика потреба у такій квартирі, яка б мала електроенергію. У Києві електроенергією користуються тільки німці.

Мені вдалося одержати прекрасну квартиру з чотирьох кімнат у тому будинку, де я була кербудом, причому цілком ізольовану. Мені провели радіоточку, включили електроенергію, повністю обладнали квартиру. Наступного дня я встановила свій радіоприймач. Я жила в цій квартирі одна як жінка репресованого, але Кудря преспокійно почував себе в цій квартирі. Та в перші ж дні вселення в квартиру трапилася неприємність. Тільки ми встановили радіоприймач, але він погано працював і Кудря дав розпорядження принести інший, як у будинку трапилася крадіжка у однієї німкені, яка приїхала з Німеччини. За 40 хвилин обчистили її квартиру. Я жила на другому поверсі, вона — на третьому. У мене в квартирі, крім двох радіоприймачів, знаходилася ще зброя, передана Чорним. Крім того, у мене були матеріали однієї підпільної групи, з якою я була зв'язана. Ця група працювала на Подолі.

Коли трапилася крадіжка, німці оточили будинок і почали робити обшук. Добре, що я не була присутньою там. На вулиці стояла моя мати і страшенно нервувала, оскільки вона сама внесла у будинок два приймачі, а у німців був наказ: при виявленні радіоприймача — розстріл. Я вирішила за будь-яку ціну проникнути в будинок і якомога швидше звільнити свою квартиру від небезпечних речей. Я розуміла, якщо у моїй квартирі виявлять всі ці речі, то мене заберуть, квартира, яка була нам дуже дорогою, пропаде, та й взагалі це був би повний провал.

Я залишила свою матір на вулиці і увійшла в будинок непомітно. Чорний хід, на щастя, був тільки у тому блоці, де знаходилася моя квартира. Я навмисно вибирала квартиру з чорним ходом. У під'їзді був великий гамір, повно німців, які вже почали стукати у мою квартиру. Пробравшись непомітно в квартиру, я одразу ж зняла туфлі і в панчохах стала швидко переносити на чорний хід радіоприймачі, які я зарила у тирсу, а також документи та зброю. Тільки я встигла все це винести, як у двері вже ломилися. Я сиджу у себе в квартирі і не відкриваю двері, а це ж також може навести на підозру. Тому я вирішила, що мені треба непомітно вийти через чорний хід, щоб склалося враження, що в квартирі нікого нема. Я так і зробила, і, підійшовши до парадного ходу та побачивши поліцейських, навіть здивувалася й сама запропонувала їм зайти в свою квартиру. Вони зайшли, зробили обшук, нічого не виявили і, виходячи, вибачилися.

Виникло таке становище, що Кудрі залишатися у Києві було неможливо, оскільки Стасик Великий посилено його переслідував, бажаючи щоб то не було здати Кудрю в гестапо. В гестапо про Кудрю знали. Кудрю знали три чоловіка — Великий, «радист», якого направляв до нього Стасик, і жінка, які дуже полювали на нього. Жили ми на Пушкінській вулиці, я працювала на Кузнечній, а Великий також жив у районі Бессарабки. Варто було Кудрі вийти на вулицю, як він завжди зустрічав чи Великого, чи «радиста». Іван Данилович вирішив, що він піде з Києва і перейде лінію фронту. З документами у нього була справа дуже поганою, оскільки всі документи згоріли, він залишився тільки з одним паспортом під прізвищем Кондратюк. Кудря вирішив щоб то не стало добратися до своїх і доповісти про становище, яке склалося.

Іван Данилович вийшов з Києва приблизно у перших числах квітня місяця минулого року. Проводжали його я, Женя Бремер, Рая (прізвища її не знаю), яка була залишена разом з Женею. Рая — артистка, працювала в театрі⁶. В нашу групу ввійшов ще один товариш на прізвище Дудкін. Він працював до війни начальником чи заступником начальника карного розшуку в Києві. Жоржа Дудкіна німці два рази водили на розстріли, і обидва рази він зумів уникнути їх. Він дуже хоробрий, я б сказала, відчайдушний хлопець, який ні хмари і ні грому не боїться. Його єдиний недолік той, що він любить багато ляпати язиком.

Кудря і Дудкін відправилися у напрямі до Харкова, причому йшли вони по правій стороні Дніпра, а вище — переправилися і йшли по лівому березі Дніпра. Йшли вони майже без всяких документів. У Івана Даниловича була довідка, що він студент медінституту, а також був харківський паспорт на ім'я Кондратюка. У нього була також довідка, що він працював учителем у Мерефі. Це давало йому право йти у напрямі до Харкова під тією легендою, що він син священика, розстріляного Радянською владою, мати померла і там залишилася якась спадщина, яку він хоче одержати.

Прошло два тижні з дня, коли пішов Іван Данилович. І ось в один прекрасний день заходить до мене хлопчик років 12-ти і вручає мені записку від Івана Даниловича і говорить, що він заарештований і сидів разом з ним. Хлопчика звільнили, і усякими правдами і неправдами Івану Даниловичу вдалося передати мені записку.

Кудрю і Дудкіна затримали поліцаї вже за Березанню. В поліції Березані їх протримали десять днів і переправили в Дарницю у табір військовополонених у розпорядження польового гестапо (ГФП), а польове гестапо повинно було їх направити у Київ. Треба було зробити все можливе, щоб справа не дійшла до київської служби безпеки СД, оскільки у Києві Кудря був скомпрометований і там ніяких надій на визволення його не могло бути. Іван Данилович у записці мені писав: «Ти як моя дружина, можливо, зможеш мене ще звідси виручити. Хотілося б з тобою побачитися». Мені стало ясно, що треба робити.

Повинна сказати, що наші товариші, з якими я була зв'язана, проявили себе дуже погано щодо того, щоб допомогти виручити Івана Даниловича. Особливо це стосується Соболева⁷, який був зв'язаний з підпільною групою Коваленка. Соболев дуже злякався і зовсім відмовився від допомоги Кудрі. Він навіть відмовився дати пораду. Адже я була малодосвідченою людиною, а в людей, які довго працювали на оперативній роботі в органах, було більше досвіду, ніж у мене. Куди я могла звернутися за порадою, якщо не до цих людей. Але я з усією відповідальністю заявляю, що як Коваленко, так і Соболев, жахливо себе проявили. Вони одразу відмовилися від Кудрі, заявивши, що вони його знати не знають, попався і біс його бери. Вони мені сказали, що нічим допомогти не можуть, а якщо я хочу йти до Кудрі, то, що ж, можу підставляти свою голову.

Я знала для чого мене залишали в підпіллі і ухилятися від допомоги тоді, коли людина її потребує, не могла. Я йшла на те, що на 90 процентів я там залишуся і тільки лише 10 процентів були за те, що мені вдасться що-небудь зробити. У Дудкіна не було зовсім ніяких документів. Коли він йшов, ми зробили йому липовий паспорт і я йому написала довідку за своїм підписом і печаткою. Я розуміла, що ця довідка веде прямісінько у мою квартиру і тому я вирішила, що мені втрачати нічого. Якщо я піду туди, то в мене є ще маленька надія на

⁶ Йдеться про актрису Київського оперного театру — Раїсу Миколаївну Окипиу, активну учасницю групи І. Кудрі.

⁷ Д. Соболев (він же Сухоруков) — керівник чекістсько-оперативної групи, яка діяла в окупованому Києві. Загинув у лютому 1943 р.

те, що я виручу товаришів, якщо ж я не піду, то мені треба одразу «змотувати вудки» і тікати.

Я дістала перепустку з великими труднощами, оскільки на лівий берег зовсім нікого не пропускали. Через цього ж Лютинського мені вдалося дати гроші тому, хто випишував перепустки, і він видав мені перепустку. У чому ж моя перевага? У тому, що я брала перепустку в табір військовополонених, не говорячи, що мій чоловік заарештований. Одержуючи перепустку, я сказала, що отримала дані, що мій чоловік знаходиться у таборі військовополонених, і я хочу відвідати його.

Одержавши перепустку, я взяла свою стару і ми туди відправилися разом. Перепустку я одержала в Києві при міськуправі. В табір військовополонених я ніяк не могла пройти. Весь він був обнесений дротом і потрапити до нього дуже важко. Біля табору я зустріла одного знайомого, якогось Анатолія Новожилова, шофера, що був у формі поліцейського. Цього шофера я добре знала, знала його і моя стара, бо він колись приїжджав до нас. Я зробила вигляд, що ніби не знаю його, і з великими труднощами пройшла в табір під приводом, що мій чоловік військовополонений і я хочу його визволити. У канцелярії табору перерили всі книжки і не знайшли його. Тоді я вдала, що я нічого не розумію і сказала: «Можливо, він де-небудь в іншому місці, тому що він затриманий і знаходиться у таборі». Коли про це дізналися в канцелярії, то одразу мені сказали, що він, напевно, не в таборі, а в польовому гестапо. Я дала одному німцю-поліцейському 500 карбованців за те, що він мене провів у польове гестапо. Треба сказати, що у німців існує система — хабар на хабарі.

(Далі буде)

Ю. А. Мищик (Дніпропетровськ)

Перший український історико-політичний трактат

У відділі рукописів Державної публічної бібліотеки ім. М. Є. Салтикова-Щедріна в Ленінграді (Q. XVII. 220) зберігається рукописний збірник 60—70-х років XVII ст. Він був досить ґрунтовно описаний наприкінці XIX ст.¹ Тому обмежимося лише коротким оглядом його матеріалів. Ядро збірника становлять три твори: «Навіти» (кінець 60-х — поч. 70-х років XVII ст.) — важлива пам'ятка православної полемічної літератури², «Пам'ять...» (1670 р.) і «Пересторога Україні». Тут вміщено також «Літописець» (бл. 1673 р.)³, невідомий варіант «Діаріуша» Афанасія Філіповича, житіє князя Володимира, копії окремих документів, сентенції, приказки, записи українською, польською, латинською мовами. Основна частина збірника написана українським півуставом двома каліграфічними почерками середини — другої половини XVII ст. Іноді записи робилися чітким українським скорописом того ж часу. Окремі записи виконані пізніше, про що свідчать не

¹ Отчет Императорской публичной библиотеки за 1894 год.—СПб., 1897.—С. 118—133.

² Текст «Навітів» повністю опубліковано: Ісаєвич Я. «Навіти» — невідома пам'ятка української публіцистики XVII ст. // Інформ. бюл. Арх. управління УРСР.—1964.—№ 6.—С. 52.

³ Текст «Літописця» повністю опубліковано: Мищик Ю. А. «Літописець» Дворецких — пам'ятник українського летописання XVII в. // Летописи и хроники. 1984.—М., 1984.—С. 219—234.